

наявних у них компетенцій, здібностей та ресурсів з загальноприйнятою у соціумі соціально-психологічною картиною успішної, реалізованої людини;

4) виявлено прагнення переформатувати наявні соціальні реалії (активний процес соціально-психологічного смислотворення на інтра- та екстеропсихічних рівнях);

5) простежується активний пошук нових форм соціальної та професійної активності;

6) зафіксована наявність певної «втоми» та апатії у контексті пошуку оптимальних шляхів здійснення самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Козлова О.Г. Сутнісні складові інноваційної діяльності вчителя / О.Г. Козлова. – Суми : Мрія-1 ЛТД, 1999. – 90 с.
2. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2008. – 713 с.
3. Скляр С.О. Мотиваційно-особистісні детермінанти успішності професійної діяльності рятувальників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.09 «Психологія діяльності в особливих умовах» / С.О. Скляр ; Нац. ун-т цив. захисту України. – Х., 2010. – 17 с.

УДК 316.625:173.5

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІВЧАТ-ПІДЛІТКІВ

Рогаль Н.І., к. психол. н.,
асистент кафедри соціальної психології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті висвітлено та проаналізовано різні трактування конфліктної поведінки, її основні ознаки та чинники. Описано чотири типи конфліктної поведінки дівчат підліткового віку, виділені автором, та визначено особливості батьківського ставлення (матері та батька), які зумовнюють цю поведінку.

Ключові слова: *конфліктна поведінка, девіантна поведінка, дівчата-підлітки, ворожість, агресивність, чинник.*

В статье освещены и проанализированы разные трактовки конфликтного поведения, его основные признаки и причины. Описаны четыре типа конфликтного поведения девочек подросткового возраста, выделенные автором, и определены особенности родительского отношения (матери и отца), которые обуславливают это поведение.

Ключевые слова: *конфликтное поведение, девіантное поведение, девочки-подростки, враждебность, агрессивность, фактор.*

Rohal' N.I. PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CONFLICT BEHAVIOR OF ADOLESCENT GIRLS

The article highlights and analyzes the different interpretations of conflict behavior, its main characteristics and factors. We describe four types of conflict behavior teenage girls, emphasis and peculiarities of parental attitudes (mother and father) that are causing this behavior.

Key words: *conflict behavior, deviant behavior, teenage girls, hostility, aggressiveness, factor.*

Постановка проблеми. Сучасні економічні, політичні та суспільні зміни, що відбуваються в Україні, здійснюють вагомий вплив на інститут сім'ї, на взаємини батьків, які позначаються на особливостях взаємодії у системі «батько-дитина», на особистості дитини-підлітка. Це може бути причиною прояву конфліктних форм поведінки, зокрема у дівчат підліткового віку. Служби у справах дітей та неповнолітніх констатують наявність значної кількості дівчат, які схильні або ж хоча б раз вчиняли неправомірні дії, що виходять за межі чинного законодавства. Саме тому

дослідження особливостей конфліктної поведінки дівчат-підлітків та її чинників є актуальною та теоретично і практично значущою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема конфлікту та конфліктної поведінки нині є досить розробленою та має у своєму арсеналі велику кількість наукових праць. Зокрема, це вивчення особливостей конфлікту як соціально-психологічного явища (А.Я. Анцупов, Є.М. Бабосов, С.В. Баклановський, І.В. Ващенко, А.М. Гірник, Н.В. Гришина, К.З. Лоренц, С.Д. Максименко та ін.). Тут йдеться

про його структурні та динамічні характеристики (А.Я. Анцупов, Н.В. Гришина, В.М. Дружинін, С.М. Ємельянов, А.Г. Здравомислов, А.Т. Ішмуратов, Г.А. Навайтіс, Л.А. Петровська, М.І. Пірен, Н.І. Пов'якель та ін.), стратегії (М. Дойч, Р.Х. Кілмен, М.І. Леонов, Г.В. Ложкін, Дж.Г. Скотт, К. Томас та ін.) чинники (І.В. Ващенко, Є.В. Єгоров, В.І. Ілійчук, Л.О. Коберник, Л.О. Котлова, О.М. Лисенко, В.М. Радчук, М.Т. Рожков, Є.І. Степанов, Т.М. Титаренко та ін.), ознаки (А.Я. Анцупов, Б. Ліхт, М.С. Міріманова, В.І. Санташов, Р.П. Сірс, В.П. Шейнов, А.І. Шипілов та ін.), особливості конфліктної поведінки (І.В. Ващенко, М.І. Леонов, О.Л. Лисенко, Б. Ліхт, Г.В. Ложкін, М.С. Міріманова, В.І. Санташов, А.І. Шипілов,) та її типи (О.М. Громова, В.І. Ілійчук, Дж.Г. Скотт та ін.) тощо.

Однак, незважаючи на істотний доробок науковців, залишаються нез'ясованими особливості та чинники становлення конфліктної поведінки сучасних дівчат-підлітків.

З урахуванням даних Департаменту громадської безпеки МВС України за 2013–2015 роки щодо кримінальних правопорушень, учинених неповнолітніми, та кількості дітей, які перебувають на обліку органів внутрішніх справ ця ситуація є особливо актуальною та важливою (див. табл. 1).

На профілактичному обліку у 2013 році перебували 8 308 дітей, з них 958 – жіночої статі, у 2014 році – 5 232 дитини, з них 680 – жіночої статі, у 2015 році – 5 157 дітей, з них 649 осіб – це дівчата.

Таблиця 1

Статистичні дані кримінальних правопорушень неповнолітніх

Рік	Профілактичний облік	Злочини, учинені неповнолітніми	
	Дівчата	Всього (підлітки)	Всього (підлітки)
2013	958	8 308	10 775
2014	680	5 232	8 819
2015	649	5 157	6 755

Упродовж 2013 року зареєстровано 10 775 злочинів, учинених неповнолітніми або за їх участю, 2014 році – 8 819 та 2015 році – 6 755 кримінальних правопорушень.

З урахуванням офіційної статистики за зазначені роки можна сказати, що спостерігається відносно зменшення осіб, у тому числі дівчат, які перебувають на обліку органів внутрішніх справ і вчинили кримінальні правопорушення, та кількість злочинів, учинених неповнолітніми або за їх участю. Однак, не зважаючи на це, статистика за-

лишається невтішною. Тому, на нашу думку, існує потреба у більш детальному вивченні насамперед конфліктної поведінки, яка проявляється в активних діях, зокрема у боротьбі і блокуванні потреб іншої людини задля задоволення власних, які супроводжуються агресивністю, ворожістю, злістю тощо. Адже як конфлікти, так і конфліктна поведінка можуть бути підґрунтям девіантної поведінки та за визначенням деяких дослідників є одним із її видів (М.В. Кікалішвілі, О.Л. Лисенко, А.Є.Личко та ін.) [4; 5].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у розкритті психологічних особливостей конфліктної поведінки дівчат підліткового віку та виявленні її зв'язку з батьківським ставленням.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на поширеність конфліктів у повсякденному житті та часте використання термінів «конфлікт» та «конфліктна поведінка», дати їм однозначне визначення, спираючись лише на їхню етіологію або особливості перебігу, – це складне завдання. Різні дослідники виділяють власні характеристики, чинники, особливості, функції, на основі яких і формулюють визначення.

Конфлікту відводиться домінуюча роль у суспільних відносинах, що проявляється як у явній, так і у прихованій (латентній) формах. Адже він присутній у повсякденному житті кожної людини: у робочих колективах, міжособистісних та сімейних стосунках тощо. Тому не потрібно прагнути до безконфліктного стану, а треба навчитися жити із конфліктом, що передбачає вчасне регулювання та усвідомлення його меж (А.Г. Здравомислов) [2].

Конфлікт посиляє своїм учасникам специфічні сигнали, до яких відносяться дискомфорт, напруження, криза, інцидент, непорозуміння. Ці сигнали відображають ступінь напруження індивіда у ситуації конфлікту і часто супроводжуються незадоволеністю, що проявляється у жестах, інтонації, міміці та є латентною (прихованою) формою конфлікту [7, с. 78].

Конфлікт і конфліктна поведінка – це два взаємопов'язані феномени, адже конфліктна поведінка не може існувати поза межами конфлікту, вона є однією зі стадій розвитку конфлікту як такого.

В.І. Санташов виокремлює такі особливості конфліктної поведінки: вона виникає у конфліктній ситуації та сприяє розвитку конфлікту (його ескалації); вона обумовлена соціально-психологічними чинниками та має негативну спрямованість; вона визначається активністю суб'єкта взаємодії; вона проявляється у формі зіткнення та боротьби [9, с. 32].

О.Л. Лисенко до конфліктної поведінки відносить такі її різновиди: суїцидальну, аутоагресивну, девіантну, саморуйнівну поведінку. Автор вважає, що виникнення конфліктної поведінки пов'язане із особливостями взаємодії у системі «індивід-суспільство», ціннісними орієнтаціями, рольовими експектаціями (соціальні очікування, що супроводжують поведінку індивіда) та соціальними ідентифікаціями [5, с. 9]. Таким чином, конфліктна поведінка розглядається як тип поведінки, що характеризується відхиленнями від соціальних норм та порушеннями встановлених суспільних правил.

М.Т. Рожков вважає конфліктну поведінку одним із різновидів поведінки особи, що орієнтована на конфліктну взаємодію з іншими людьми [8]. Іншими словами, конфліктна поведінка притаманна конфліктній особистості, яка у зв'язку з певними індивідуальними властивостями є ініціатором конфліктів та схильна до залучення в конфлікти, які спровоковані іншими.

А.Я. Анцупов, М.С. Міріманова, А.І. Шпілов виділяють дві форми прояву конфліктної поведінки: відкрити (виражається у відкритій демонстрації своєї незгоди та незадоволеності актуальною ситуацією, у словесних образах і демонстративних діях) та приховану (виражається у відмові від вербальної комунікації та негативній невербальній комунікації, тобто в поглядах і жестах, що свідчать про незгоду із опонентом) [1, с. 331; 7].

Б. Ліхт розглядає конфліктну поведінку у комплексі із особливостями середовища, до яких відносяться соціальний клімат у сім'ї, батьківська поведінка у конфліктній ситуації, інший соціальний досвід у родині (структура сім'ї, наявність братів та сестер, їхні особливості), культура та соціальні переживання поза сім'єю; із біологічними особливостями (індивідуальний профіль розвитку, фізичні характеристики, стать, гендерні особливості) та із особливостями онтогенетичного розвитку (особливості сприйняття та переробки інформації, особливості контролю та регулювання емоцій тощо) [10, с. 25].

Фахівці, що займаються вивченням конфліктної поведінки та особливостей її виникнення і перебігу (А.Я. Анцупов, Є.П. Ільїн, Л.О. Коберник, Л.О. Котлова, О.М. Лисенко, Б. Ліхт, Ю.П. Платонов, В.М. Радчук, Є.І. Степанов, Т.В. Черняєва, В.П. Шейнов та ін.), виділяють такі чинники, що покладені в основу її етіології: об'єктивні (соціально-психологічні) та суб'єктивні (індивідуально-психологічні); особистісні та ситуативні; внутрішні та зовнішні суперечності; біологічні, психологічні, соціальні.

У психологічній літературі проблема типології конфліктної поведінки недостатньо висвітлена. Однак деякі напрацювання в цьому напрямі є. Зокрема, означеною проблематикою займалися А.О. Алексєєв, Л.О. Громова, В.І. Ілійчук, К. Леонгард, Дж.Г. Скотт. Дослідники виділяють типи конфліктної поведінки залежно від типології акцентуацій характеру, що запропонована німецьким вченим К. Леонгардом (гіпертимічний, дистимічний, циклоїдний, емотивний, демонстративний, збудливий, застрягаючий, педантичний, тривожний, екзальтований, інтровертивний, екстравертивний); соціальних ролей (демонстративний, ригідний, некерований, надточний, раціоналіст, безвільний, заїдликий, агресор, «стара діва», дратівливий); типів особистості за Дж.Г. Скоттом (агресори, жалібники, надпоступливі, вічні песимісти, всезнайки, нерішучі, максималісти, невинні брехуни, помилкові альтруїсти); стилів мислення за А.О. Алексєєвим та Л.О. Громовою (синтезатор, ідеаліст, прагматик, аналітик, реаліст) тощо [6, с. 78–85].

В.І. Ілійчук на основі підходу Томаса–Кілмена виділяє п'ять типів конфліктної поведінки: агресивний, компромісний, поміркований, конформний, індиферентний. Агресивний тип конфліктної поведінки характеризується наявністю агресивної позиції, що проявляється у ворожнечі, боротьбі за лідерство, фізичній агресії, суперництві. Компромісному типу притаманна активна зважена позиція, що проявляється у порозумінні, згоді, які досягаються шляхом взаємних поступок або ж залучення третьої сторони. Поміркований тип характеризується наявністю зваженої принципової позиції (проблеми вирішуються шляхом домовленості та співробітництва). Конформний тип проявляється у пасивному прийнятті думки інших та пристосуванні до позицій сильніших. Індиферентний тип конфліктної поведінки характеризується нейтральною позицією, що проявляється у байдужості, уникненні, ізолюваності [3, с. 51].

Таким чином, беручи до уваги всі вищеописані напрацювання із проблеми конфліктної поведінки, можна зробити висновок, що вона має свої специфічні особливості, характеристики та причини виникнення. Конфліктна поведінка відображається у спрямованості індивіда на ворожі, агресивні дії по відношенню до іншого учасника взаємодії; спричинює загострення конфлікту, адже через негативне налаштування та сприйняття ситуації як конфліктної стає неможливим вирішення суперечки.

Дослідження психологічних особливостей конфліктної поведінки дівчат-підлітків

та впливу на неї характеру батьківського ставлення проводилося у загальноосвітніх школах та навчально-виховних комплексах м. Ромни та Роменського району Сумської області. Емпірична база складає 289 осіб. Серед них 100 осіб – це дівчата-підлітки віком від 12 до 15 років, які є учнями 6–9, класів та 189 осіб – їхні батьки.

Структура емпіричного дослідження містила три блоки.

1. *Вивчення конфліктної поведінки дівчат-підлітків.* Цей блок досліджувався за допомогою методик діагностики: показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки; стратегій поведінки у конфліктній ситуації К. Томаса (адаптація Н.В. Гришиної); особистісної агресивності та конфліктності (Є.П. Ільїн та П.О. Ковальов). Методики були підібрані як діагностичний інструментарій у зв'язку з можливістю застосування на обраній вибірці (підлітки) та з урахуванням твердження, що конфліктна поведінка притаманна конфліктній особистості і пов'язана з її психологічними особливостями, що проявляються у схильності до залучення у конфлікт та його ініціюванні, провокування і загостренні (В.І. Ілійчук, Н.В. Гришина, Б.С. Волков та ін.). На останньому етапі цього блоку було виділено власні типи конфліктної поведінки дівчат-підлітків.

2. *Дослідження батьківського ставлення.* Діагностичним інструментарієм цього блоку були методика дослідження взаємодії «батько-дитина» І.М. Марковської (варіант для батьків та підлітків); опитувальник «Стратегії сімейного виховання» С.С. Степанова та авторська анкета ставлення батьків до різних видів покарання та заохочення.

3. *Виявлення характеристик батьківського ставлення, які впливають на кожен із чотирьох виділених типів конфліктної поведінки дівчат-підлітків.*

Зупинимося більш детально на особливостях виділених типів конфліктної поведінки та характеристиках батьківського ставлення, що їх зумовлюють.

В результаті факторного аналізу методом головних компонентів за методиками діагностики (стратегій поведінки у конфліктній ситуації К. Томаса; особистісної агресивності та конфліктності (Є.П. Ільїн, П.О. Ковальов); показників і форм агресії А. Басса і А. Дарки) було виділено чотири фактори (типи конфліктної поведінки дівчат-підлітків), які пояснюють 53% сумісної дисперсії показників (див. табл. 2).

Перший фактор (18%) – суперечливий тип конфліктної поведінки (позитивна агресивність (,720), негативна агресивність (,806), наполегливість (,538), непоступливість (,710), безкомпромісність (-,721), мстивість (,618), нетерпимість до думки інших (,726)) має прояв, з одного боку, у схильності дівчат вчиняти агресивні та конфліктні дії по відношенню до іншого, а з іншого – у прагненні до залагодження конфліктної ситуації, що склалася, шляхом пошуку компромісного рішення.

Другий фактор (16%) – ситуативний тип конфліктної поведінки (ворожість (,633), роздратування (,572), образа (,772), підозрілість (,614), почуття вини (,700), конфліктність (,785)) полягає в ситуативних проявах негативного та агресивного ставлення по відношенню до іншого, що може бути зумовлено знехтуваними почуттями, умисним приниженням гідності і честі, докорами сумління тощо.

Третій фактор (12%) – деструктивний тип конфліктної поведінки (агресивність (,647), фізична агресія (,752), вербальна агресія (,532), суперництво (,546), пристосування (-,748)) характеризується прагненням до загострення конфліктної взаємодії, що в подальшому може перерости в насильство.

Таблиця 2

Типи конфліктної поведінки дівчат-підлітків (за факторним аналізом)

№	Тип конфліктної поведінки	Шкали	% дисперсії
1	Суперечливий	Позитивна агресивність (,720); негативна агресивність (,806); наполегливість (,538); непоступливість (,710); безкомпромісність (-,721); мстивість (,618); нетерпимість до думки інших (,726)	18
2	Ситуативний	Ворожість (,633); роздратування (,572); образа (,772); підозрілість (,614); почуття вини (,700); конфліктність (,785).	16
3	Деструктивний	Агресивність (,647); фізична агресія (,752); вербальна агресія (,532); суперництво (,546); пристосування (-,748).	12
4	Нестабільно-конструктивний	Запальний характер (,632); співробітництво (,733); уникнення (-,733).	7

Четвертий фактор (7%) – нестабільно-конструктивний тип конфліктної поведінки (запальний характер (,632), співробітництво (,733), уникнення (-,733)) полягає в емоційній нестриманості, дратівливості дівчат підліткового віку, яка виникає за найменших причин та усувається шляхом активної участі і захисту своїх інтересів з одночасним прагненням до задоволення інтересів іншої сторони.

Для визначення особливостей батьківського ставлення, які пов'язані з виділеними типами конфліктної поведінки, було використано кореляційний аналіз. В результаті було виявлено, що суперечливий тип конфліктної поведінки пов'язаний із високим рівнем вимогливості батьків (матері та батька) (r від ,260 до ,288; $p \leq 0,05$), низьким контролем за діяльністю дочки обома батьками (r від -,211 до -,273; $p \leq 0,05$), незадоволеністю стосунками з дочкою матір'ю і батьком (r від -, 289 до -,316; $p \leq 0,01$) та високим рівнем строгості матері ($r = ,401$; $p \leq 0,01$).

Ситуативний тип конфліктної поведінки пов'язаний з низьким прийняттям (r від -,234 до -,381; $p \leq 0,05$), високим рівнем строгості та непослідовністю батьків (матері та батька) (r від ,223 до ,226; $p \leq 0,01$), емоційною дистанцією ($r = ,398$; $p \leq 0,05$), низьким рівнем співпраці ($r = -,400$; $p \leq 0,05$) та згоди у взаємостосунках дочки і батька ($r = -,302$; $p \leq 0,01$).

Деструктивний тип пов'язаний з надмірною вимогливістю (r від ,224 до ,265; $p \leq 0,05$; 0,01), строгістю батьків (матері та батька) (r від ,290 до ,336; $p \leq 0,05$), які не бажають приймати дочку такою, якою вона є, мають низький рівень задоволеності стосунками з нею (r від -,221 до -,264; $p \leq 0,05$), схильність до надмірного використання покарань (фізичних, вербальних) та зводять до мінімуму використання похвали і заохочення (r від ,231 до ,336; $p \leq 0,05$).

Нестабільно-конструктивний тип конфліктної поведінки пов'язаний з високим рівнем контролю обома батьками (r від ,321 до ,399; $p \leq 0,05$), авторитетним стилем виховання (r від ,245 до , 267; $p \leq 0,01$), низьким рівнем послідовності батьків у виховних прийомах (r від -,231 до -,244; $p \leq 0,05$), негативним ставленням до застосування фізичних і вербальних покарань та примусом до роботи (r від -,258 до -,345; $p \leq 0,05$).

Висновки з проведеного дослідження. Незважаючи на значну кількість праць, присвячених проблемі конфліктної поведінки, вона залишається актуальною та потребує уваги науковців у зв'язку зі змінами нинішнього життя. Аналіз літератури

дає змогу зробити висновок, що конфліктна поведінка проявляється в активних діях, які спрямовані на нанесення шкоди іншій стороні взаємодії та супроводжується негативно забарвленими емоціями і нехтуванням потреб іншого.

Виділені типи конфліктної поведінки (суперечливий, ситуативний, деструктивний, нестабільно-конструктивний), виявлені зв'язки між ними та особливостями батьківського ставлення дають змогу стверджувати, що ці два параметри пов'язані між собою. Це свідчить про те, що гармонійні стосунки у системі «батько-дитина» сприяють становленню здорового, емоційно стабільного покоління.

Проведене дослідження повною мірою не вичерпує всіх аспектів проблеми, що розглядалася. Перспективами подальших досліджень можуть бути розробка і впровадження психокорекційних програм з профілактики і вирішення конфліктних ситуацій дівчат підліткового віку тощо.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцупов А.Я. Конфликтология : [учеб. для вузов] / А.Я. Анцупов, А.И. Шипилов. – 5-е изд. перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2013. – 512 с.
2. Здравомыслов А.Г. Социология конфликта / А.Г. Здравомыслов. – М. : Аспект-Пресс, 1996. – 317 с.
3. Ілійчук В.І. Саморегуляція підлітків у подоланні конфліктної поведінки : дис. ... канд. пед. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В.І. Ілійчук. – Івано-Франківськ, 1996. – 192 с.
4. Кікалішвілі М.В. Девіантна поведінка: поняття та ознаки / М.В. Кікалішвілі // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – № 3 (22). – С. 109–122.
5. Лисенко О.М. Конфліктна поведінка особистості за умов трансформації українського суспільства : автореф. дис. ... канд. соціолог. наук : спец. 22.00.01 «Теорія та історія соціології» / О.М. Лисенко. – Х., 2002. – 15 с.
6. Ложкин Г.В. Практическая психология конфликта : [учеб. пособ]. / Г.В. Ложкин, Н.И. Повякель. – К. : МАУП, 2000. – 256 с.
7. Мириманова М.С. Конфликтология : [учеб. для студ. пед. учеб. заведений] / М.С. Мириманова. – 2-е изд. – М. : Академия, 2004. – 320 с.
8. Рожков Н.Т. Деятельность преподавателя СПУЗ по изучению причин конфликтного поведения студентов : автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01 «Общая педагогика» / Н.Т. Рожков. – Казань, 1998. – 21 с.
9. Санташов В.І. Психологічні особливості конфліктної поведінки військовослужбовців строкової служби : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія; історія психології» / В.І. Санташов. – К., 2009. – 195 с.
10. Licht B. Die Entwicklung des Konfliktverhaltens im Alter zwischen 8 und 22 Monaten / B. Licht : Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophische-humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität Bern. – Zürich, 2007. – 333 s.